

ДЗЕЯСЛОЎ

1. Вылучыць групы дзеясловаў са значэннем: 1) фізічнага дзеяння; 2) руху, перамяшчэння ў прасторы; 3) маўлення і думкі; 4) працяглага стану; 5) зменнага стану.

Спаць, плаваць, лепшаць, пярэчыць, маўчаць, зелянець, віднецца, імчаць, сумаваць, перастаўляць, закіпець, раставаць, пад'ехаць, будаваць, падказваць, разважаць, крычаць, мацнець, габляваць, шарэць, горшаць, чэзнуць, асуджаць, парукацца, паласкавець, чужэць, празрысець, палавініць, палагаднець, зарасіцца, дужацца, мацнець, гізаваць, ачужэць, стаяць, праставаць, плысці, разнасцежыць, ляцець, сенаваць, старцаваць, уклечыць, шыбаваць, адказваць, мысліць, зняпраўдзіць, радавацца, гарэць, апавядаць, весяліцца, трухаць, цішэць, угаворваць, штурхаць, быць, худзець, расцвітаць.

2. Выпішыце з тэксту дзеяслоўныя формы, размеркаваўшы іх па слупках табліцы. Вызначце сінтаксічную функцыю кожнай дзеяслоўнай формы.

Інфінітыў	Спрагальныя формы	Дзеепрыметнік	Дзеепрыслоўе

Над лугам паволі, няспешна ўставала сонца. Яно, падымаючыся з травы, увачавідкі большала, здавалася, шчодро распускаецца вялікі бутон нейкай пунцовай краскі. Нарэшце, нібы выслзнуўшы з нечых учэпістых рук, якія моцна трымалі яго там, за небасхілам, адскочыла ад зямлі і на высокай травіне, як святочны шар на нітцы, лёгка і вольна загайдалася над лугам, быццам менавіта гэтая травінка не давала яму падымацца вышэй.

Усё сонца ў буйнай і чыстай, як сляза, расе. Раса ззяла, пералівалася, іскрылася, і здавалася, што расінкі, перапоўненыя сонечнымі промнямі, вось зараз, нібы набухлыя пупышкі, пачнуць лопацца ад лішкаў святла.

Праз якую хвіліну самога сонца ўжо не стала відаць, яно як быццам знікла, растварылася ў сваім святле, і толькі на тым месцы, дзе ўзышло, так ярка і сляпуча гарэла цэлага паўнеба, што ў той бок немагчыма было глядзець.

Раса была нечাপаная толькі тут, дзе ляжаў Верасоўскі. А там, дзе пасвіўся табун, яе пазбівалі. Там трава была не сіняя, як пад расой, а цёмна-зялёная, павыскубленая і падратаваная. Там, знайшоўшы густыя купкі яшчэ не стаптанай за ноч травы, задаволена фыркалі коні, спяшаючыся наскубіцца на цэлы дзень.

Перад самымі вачыма Верасоўскага ціха, сам сабою, як усё роўна яго нехта зачাপіў, пагойдваўся рамонак, які формаю сваёю нібы паўтараў сонца: жоўты ў сярэдзіне; белыя промні-пялёсткі з бакоў. І добры сум агарнуў Верасоўскага. Успомнілася былое.

(Я.Сіпакоў)

3. Вызначце граматычныя катэгорыі інфінітыва і яго сінтаксічную ролю ў сказах. Зрабіце марфемны аналіз інфінітываў.

1. Вітаю працай кожны дзень і адчуваю, што з гадамі мне хочацца любіць людзей усё мацней, усё адданей. (Л. Дайнека) 2. Гэту сям'ю мы агледзелі даўно і стараліся дапамагчы вавёрцы падгадоўваць патомства. (М. Лужанін) 3. Пераадолець лагчыну было складана. (В. Быкаў) 4. Вераб'інае воінства, злоснае і ўзбуджанае, вярнулася даядаць рэшткі вячэры. (М. Лужанін) 5. Башлыкоў рашуча пералажыў наган за пазуху паліто. Павярнуўся назад крыкнуць Апейку, папярэдзіць, але вазок, нібы знарок, плёўся далёка. (І. Мележ) 6. Пісьменнік думаў пра будучыню, і будучыня нязменна жыла ў ім самай гуманістычнай прайвай чалавечага духу – жаданнем любіць. (К. Кірэнка) 7. Пісаць – не сякерай часаць. (Прык.) 8. Васілёвы паходы ў лес дапамагаюць сям'і жыць. (І. Навуменка) 9. Роднай сястры, пакідаючы Полацк, Ефрасіння даручыла ўладарыць і кіраваць абодвума манастырамі. (У. Арлоў) 10. Хлапчукі кінуліся бегчы да залітай сонцам плошчы. (В. Хомчанка) 11. Ubачыўшы, што далей цяпець няма як, бацька ў горад падаўся – старцаваць у немцаў: можа хто дасць, што яму не трэба. (Б. Сачанка) 12. Не кожны з прысутных вызначаўся ўменнем разважаць і пераконваць. (Ц. Гартны) 13. Пакляў Сомік Наздрэйку, патупаў каля свінні ды павалок смаліць. (К. Крапіва) 14. Каб зняволіць душу і памяць, ёсць спрадвечны фашысцкі метад: вораг кнігі і хаты паліць, камянямі душыць паэтаў. (С. Панізнік) 15. Вялікая гэта справа – чалавечая адкрытасць, праўдзівая споведзь без грама разліку, жадання падаць сябе лепшым, чым ёсць на самой справе. (В. Быкаў) 16. У хаце вучням не сядзіцца – прайшла ахвота ў іх вучыцца. (Якуб Колас) 17. За бацькава сварыцца – і смех і грэх. (Прыказка)

4. Выдзеліце ў дзеясловах аснову цяперашняга (будучага простага) часу і аснову інфінітыва. Раствлумачце, як вызначаецца аснова цяперашняга (будучага простага) часу і аснова інфінітыва.

Купацца, смяцца, зберагчы, вітацца, пазелянець, абняславіць, вызначацца, увіхацца, мяняць, пасядзець, паклікаць, паспрабаваць, стрыгчы, пячы, будаваць, стагнаць, ведаць, слаць (пасцель), браць, пагаварыць, падзяліцца, паснедаць, заіскрыцца, знясіліць, паласкаць, успрыняць, стрыгчыся, ваяваць.

5. Выпішыце з тэксту дзеясловы цяперашняга і будучага простага часу, вызначце аснову. Ад асновы цяперашняга (будучага простага) часу ўтварыце ўсе ўжывальныя ў сучаснай беларускай літаратурнай мове дзеяслоўныя формы.

Дзе б я ні быў, куды б ні закінуў мяне лёс, сэрца маё заўсёды рвецца ў родную вёску. І шчыра прызнаюся, што няма для мяне найшчаслівейшых хвілін, як ехаць да маці, да сваіх землякоў. Туды, дзе кожная пядзя зямлі сходжана тваімі нагамі, дзе з маленства знаёмыя кожнае дрэўца ў лесе,

кожны сіні васілёк і белы рамонак пры дарозе. Як толькі сыдзеш з шашы, адразу пачынаюцца нашы землі. Выразна вырысоўваюцца вёскі Ульянаўка, Маргі, а за невялікім ляском, вясёлым і светлым ад беланогіх бяроз, стаіць мая родная вёска Славінск. Каля лесу раскінуўся вялікі палетак кармавога лубіну з церпкім гаркаватым водарам. Расцвіў ён на сонцы так хораша, што ад яго яркага жаўтацвету ажно прыжмурваеш вочы. У паветры звянец пчолы, пры дарозе стракочуць конікі, а з поўдня мяккі вільготны вецер прыносіць духмяны мядовы водар канюшыны. І так хораша робіцца на сэрцы, што здаецца, не ідзеш, а нібы ляціш на ветры. Успамінаецца перажытае, усё да драбніц, асабліва басаногае маленства.

(В.Дайліда)

6. Выпішыце з тэксту інфінітывы, вызначце аснову. Ад асновы інфінітыва ўтварыце ўсе ўжывальныя ў сучаснай беларускай літаратурнай мове дзеяслоўныя формы.

Чаму Скарына апынуўся ў Празе, чаму менавіта гэты горад выбраў ён для друкавання кніг?

Мяркуюць, што Францыска пасля яго вяртання з Падугі кароль Сігізмунд I мог запрасіць сакратаром пры перагаворах польскага, чэшскага і венгерскага каралёў з імператарам Максіміліянам I у Вене. Сігізмунд быў тады апекуном маладога чэшскага караля Людовіка, свайго пляменніка, і мог пакінуць Францыска пры чэшскім каралеўскім двары.

З другога боку, Скарына, відаць, меў нямала сяброў сярод чэхаў і не толькі ў студэнцкія часы. Яшчэ ў маленстве ён бачыў у родным Полацку чэшскіх вайсковых спецыялістаў, якія былі запрошаны для абароны горада. У тыя часы на тэрыторыі Беларусі служылі ў войску чэшскія роты. Былі чэхі і сярод полацкага духавенства. Вядомы, напрыклад, “Апостал” перапісаны ў 1398 годзе для полацкага епіскапа Феадосія “шматгрэшным Янам, родам чэх”. У недалёкай ад Полацка Дзісне ў манастыры былі і кананікамі таксама чэхі Марцін і Мікалай.

Але, пэўна ж, Прага прыцягвала тым, што ў ёй ужо пачалі друкаваць кнігі на роднай мове чэхаў, што адсюль можна было наладзіць сувязь з такімі цэнтрамі еўрапейскага кнігадруку, як Нюрнберг, Аусбург, Венецыя.

Прага магла прыцягваць Скарыну і тым, што была цэнтрам перадавых ідэй. Чэшскі вучоны Здэнак Неедлы зазначыў: “Гусіцкая Прага перш за ўсё давала Скарыне паруку ў тым, што там ніхто не будзе чыніць яму перашкод з-за рэлігійных перакананняў.”

(А. Клышка)

7. Прачытайце тэкст. Адкажыце, ад якой асновы ўтварыліся выдзеленыя дзеяслоўныя формы.

Крочу па зялёным мяккім моху далей. Які цудоўны дыван **разаслала** тут прырода! Бярозы расступаюцца, быццам **хочучы** даць камусьці месца. На невялікай палянцы **стаіць** магутны дуб. Ён **узнёс** сваю вершаліну высока ў неба, і ва ўсёй яго постаці столькі важнасці, гонару, што бярозы нават баяцца

падысці да яго блізка. Яны тоўпяцца навокал, такія стройныя, беланогія, як тыя дзяўчаты ў карагодзе.

Раптам у лесе штосьці **загуло**. **Зірнуўшы**, я ўбачыў: вершаліна дуба злёгка варухнулася, потым яшчэ і яшчэ. Там, уверсе, **налятаў** вецер. І дуб першы, **прыняўшы** яго на сябе, як бы папярэджваў сваіх суседак-бярозак: **будзьце** напaгaтoвe, бярэцца вецер, я **прыкрываю** вас, як магу, але ж і вы **трымайцеся**. І ў тую ж хвіліну дробна **зашамацела** лісце на бярозах. Быццам дзякавалі яму, дубу, за перасцярогу, за клопат пра іх. І ўраз прапала ціша ў лесе. **Прыглушаны** гул **пракаціўся** праз увесь бярозавы гай. А мне гэты гул **здаўся** трывожнай песняй.

Я доўга ўспамінаю гэтую сустрэчу з бярозавым гаем, у вушах маіх так і стаяла яго **ўстрывожаная** песня. Я бачыў перад сабой зграбныя, пяшчотныя бярозкі, **чуў** іх **прыціхлы** шэпт. А над бярозамі, быццам **закрываючы** іх ад ветру, стаяў асілак-дуб. І мне **падумалася**: жыццё лесу шмат у чым падобнае на жыццё людзей.

(М.Шыманскі)

8. Выпішыце з тэксту пераходныя дзеясловы разам з назвамі аб'ектаў, на якія пераходзяць іх дзеянні. Вызначце формы выражэння гэтых назваў.

Цяпер Вячка разумеў, што самы галоўны і самы люты ў яго праціўнік – Генрых. Мечаносцы і Альберт хочуць узяць ў скораных тубыльцаў зямлю і волю, Генрыху ж гэтага мала – ён хоча забраць душу. “Душу я табе не аддам, – з халоднай рашучасцю думаў Вячка. – Душа ў мяне адна і да скону будзе належаць зямлі, якая мяне ўзгадавала. Я ведаю, чаму ты так ненавідзіш мяне і ўсіх падобных на мяне. Таму, што ты выракся свайго караня, сваёй веры і мовы, і хацеў жыць спакойна і шчасліва, але раптам убачыў, што ёсць на свеце людзі – і такіх людзей нямала! – якім даражэй за жыццё, даражэй за ўсе зямныя багацці вернасць бацькоўскаму краю. Хай гэты край бедны, хай туманы і дажджы часта засланняюць у ім сонца, але ён родны – і гэтым сказана ўсё. У цябе няма такога краю, ты страціў яго, ты хацеў назаўсёды забыцца пра яго, але ёсць няўмольны голас памяці, голас продкаў, голас крыві. І ён будзіць цябе ўначы, прымушае глядзець на цёмнае неба, на нясныя абрысы воблакаў, што плывуць і плывуць, як маўклівыя караблі, над соннай зямлёй. Што гэта? Хто гэта? Няшчасны чалавек! Ты сам аслеп і хочаш, каб усе аслеплі. Але такога не бывае, бо вочы дадзены людзям, каб глядзець і бачыць. Бачыць сваю маці, сваю зямлю, бачыць сцяжынку, што праз гора і радасць нязменна вядзе да сваёй маці і да сваёй зямлі”.

(Л.Дайнека)

9. Спішыце сказы, падкрэсліце прама-пераходныя дзеясловы адной рыскай, непераходныя – дзвюма, а ўскосна-пераходныя – хвалістай. Чым адрозніваюцца прама-пераходныя дзеясловы ад непераходных і ўскосна-пераходных?

Смуга над полем празрысцела, танчэла, -- зменлівая і неазначальная для вока смуга. (М.Стральцоў) 2. Дзе-нідзе ў хвойніку пракідалася бяроза, часамі перапляталася асіна. (К.Чорны) 3. Разам з гэтым чалавекам прыйшла пагалоска, праўда ці чутка, нібыта прычыніўся ён да паўстання матросаў недзе на Чорным моры. (М.Лужанін) 4. Подступ яе (восені) радаваў добрым настроем: палі дружна галелі, зелянелі адно палосы з бульбаю. (І.Мележ) 5. Усе малыя спалі, толькі зрэдку з ціхім мерным дыханнем злучалася глухое мармытанне: дзеці штосьці снілі. (І.Мележ) 6. Ямачкі на шчочках глыбеюць: ружовыя ямачкі, у якіх не раз тапіўся пан Вашамірскі. (З.Бядуля) 7. З кожным днём на свеце ўсё горшала, вайна ўчэпістай лапаю падбіралася ўсё бліжэй, а цяпер дык і зусім улезла ў хату, на самы покуць, пад абразы. (В.Быкаў) 8. Зямля даспяліла ранеты і мёд – садамі і мёдам запахлі нябёсы. (А.Пысін) 9. З прыродай выйшлі дужацца, і сіл у нас стае... (С.Дзяргай) 10. І сэрца адтала, палагаднела, і сцюжы на сэрцы – як не было. (А.Лось) 11. Як і ў нас, палавее на доспее жыта густое, і вясёлыя жаўранкі путаюць вецер струной. (Н.Гілевіч) 12. Дарогу на Нясвіж Мікола ведаў добра: за тры гады вучобы ў семінарыі ён тут папахадзіў і папаездзіў. (С.Александровіч) 13. Віславус спалатнеў, але не зварухнуўся, толькі ціха прамовіў. (У.Арлоў) 14. Зямля пад нагамі цвярдзела, паветра сушэла. (В.Карамзаў) 15. Ішоў Алёшка праз мокры гушчар: увесь абрасіўся і дрыжаў ад холаду. (А.Якімовіч) 16. Месяц неяк адразу ж змізарнеў, зрабіўся бледны і кволы – яго амаль не відаць было ў небе, якое проста ўвачавідкі празрысцела, шырэла, зелянела, а на ўсходзе ўжо дзе-нідзе і ўсміхалася. (Б.Сачанка)

10. Утварыце зваротныя дзеясловы пры дапамозе постфікса –ся (-ца, -цца). Адкажыце, калі да дзеясловаў далучаецца постфікс –ся, а калі яго формы –ца і –цца. Высветліце, калі постфікс –ся (-ца, -цца) мае формаўтваральнае, а калі словаўтваральнае значэнні.

Валачы, пячы, адбегчы, несці, красці, павесці; абуваю, мыю, кратаю; павесялім, парадуюм, займаем; нагаворыш, убачыш, падбярэш; рашаць, цягнуць, вярнуць, павітаць, пагаліць, араць, павыбіваць; наглядаюць, абвіваюць, правяраюць; абірае, будуе, пяе, гне, верне, рве, чытае, збірае.

11. Спішыце сказы. Падкрэсліце зваротныя дзеясловы і ў дужках назавіце значэнне зваротнай формы гэтых дзеясловаў.

І. 1. На залітай сонцам маладой сасонцы прыхарошвалася вавёрка. (У. Мяжэвіч) 2. Жыта сёлета добрае. І прыгінацца не вельмі трэба, каб любя, удзячна пайсці вачыма па каласістай паверхні, якая яшчэ і шчацініцца трохі вусікамі ўгару, а больш дык хіліцца долу пад цяжарам шчодро налітых зярнят. (Я. Брыль) 3. Нарэшце расступіўся змрок, рассунуўся туман, пасвятлела вакол. (А. Марціновіч) 4. – Вось і добра, што прыйшлі мірыцца. Пасварыліся і памірыліся. (Э. Самуйлёнак) 5. Дождж паліў ужо толькі тады, як пачалі складацца. (Р. Ігнаценка) 6. Пакоша ўжо не колецца, – бяскрайнюю

раўніну пакрыла светла-зялёная мяккасць атавы. (Я. Брыль) 7. Ля ручая ўрываўся салдат раніцою, каб не палохаць сустрэчных акопнай зямлёю. (А. Куляшоў) 8. Людзі кідалі працу, выбягалі з хат, абнімаліся, плакалі, смяяліся, цалаваліся, віншавалі адзін аднаго, спявалі. (А. Васілевіч) 9. У высокім малочна-блакітным небе плылі бялявыя аблачынкі, яны злучаліся ў хмару, каб праліцца дажджом на засмяглую траву. (А. Вольскі) 10. Турок закінуў на спіну вінтоўку, на хаду падперазаўся. (В. Быкаў) 11. Ноччу часці спяшаліся запасціся боепрыпасамі і ўсім неабходным. (Р. Няхай) 12. Дзяўчаты працягваюць рукі, некаторыя ледзь не загортваюць агонь прыгаршчамі і раптам ускрыкваюць: пяцэцца ўсё-такі! (А. Кулакоўскі) 13. Багушэвічавы дубы... Іх некалі ў наваколлі Кушлянаў было шмат. Багушэвіч ганарыўся імі і не раз цешыўся, захапляўся іх волатаўскай сілаю. (У. Содаль) 14. І на маўклівыя нізіны бяжыць, шалеючы, вада, і ломяцца, як шкло, ільдзіны, і крыгі гнуцца, як слюда. (П. Глебка) 15. Стаміўшыся, алень супакойваўся, аддыхаўся, а потым зноў пачынаў ваяваць з бярэзінай. (В. Карамзаў) 16. Як дуб быў малады, людзі каля яго сутыкаліся рэдка, не было каму падняць на яго сякеру. (А. Кажадуб) 17. Коцяцца пад лёгкім паведам ветрыка зялёныя хвалі, коцяцца і коцяцца, і няма ім ні канца ні краю. (Р. Ігнаценка) 18. Плыла, цалавалася хмарка з зямлёй. (А. Куляшоў) 19. Стары бабёр пакарміўся карэннем рагозку, травы, перачакаў, пакуль доўга купалася чародка хлапчукоў і купала прыведзенага з ім белага сабачку, які баяўся вады і адчайна, колькі ставала сілы, звінеў брэхам. (А. Жук)

12. Спішыце сказы, вызначце стан дзеясловаў. Вызначце, якія дзеясловы незалежнага стану з'яўляюцца пераходнымі, а якія непераходнымі, зваротнымі ці безасабовымі.

1. Міця як бы падняўся пасля цяжкай хваробы: зноўку пазнавалася ўсё навакольнае, і ад таго, што ўсё стаяла на сваім месцы, было ранейшае, знаёмае, душу агортвала мяккая лагодная сцішанасць. (І. Навуменка) 2. А хто асыпаў сняжок з яловай лапкі? Дык гэта ж вавёрка! Натапырыла вушы, прыкрылася хвостом-пухавічком і пабліскае чорнымі вачанятамі. (Я. Пархута) 3. Вельмі цікава бывае, калі прыязджае хто-небудзь у лагер партызанскіх сем'яў, – новыя людзі, новыя дзеці, будуюцца новая зямлянка. (Я. Брыль) 4. Прыказка і прымаўка – найбольш чалавеказнаўчы фальклорны жанр. Адкуль бы ні чэрпаўся для яго матэрыял, пра што ні ішла б размова, заўсёды думаем пра чалавека. (Р. Шкраба) 5. Вузкая хмарка ўсё больш ды больш налівалася чырванню, а высокае воблака ўсё святлела, траціла ружовасць. (Я. Брыль) 6. Важная роля адводзілася заўсёды “святой вадзе” з крынічкі: ёю лячылі розныя хваробы. (Э. Ляўкоў) 7. У цэнтры пляцоўкі панаваў стары дуб у чатыры абхваты, на яго ніжнім галлі развешваліся стракатыя стужкі і вышытыя ручнікі. (Э. Ляўкоў) 8. Хата зноў асвятлялася ціхім і мяккім спакоем, і Міця бачыў той ясны пасля волкага туману дзень, калі ён спяшаўся ў Баранавічы насустрач грукату танкаў. (В. Адамчык) 9. Усім нам хочацца ведаць нашу гісторыю, арыентавацца ў стагоддзях, шанаваць імёны і подзвігі продкаў. (С. Панізнік) 10. Усе мы даўным-даўно

звыкліся з думкаю, што дзятлы кормяцца толькі тым, што дзяўбуць сукі і сухадрэвіны, дастаючы з-пад кары і з драўніны караедаў, шашаляў. (З. Бяспалы) 11. Алень выцягнуў уперад шыю, прыклаўся мысаю да раны на бярэзіне і доўга стаяў, не адрываючы мысы. (В. Карамазаў) 12. Тыя, хто прыйшоў раней, сядзяць за сталом, з холаду частуюцца самагонкай. (І. Навуменка) 13. Травенская навальніца нацешылася маладой сілай і пакацілася над пушчаю далей. (У. Арлоў) 14. Здольнасць да авалодання словам даецца паэту ад прыроды. (Н. Гілевіч) 15. Сэрца Максіма Багдановіча напоўнілася радасцю ад сустрэчы з гістарычнымі мясцінамі Вільні, вуліцы якой “ззяюць і гулка грывяць...” (Г. Каханоўскі)

13. Спішыце сказы, падкрэсліце дзеясловы залежнага стану, якія маюць творны дзейнага прадмета, адной рыскай, а дзеясловы залежнага стану, якія не маюць творнага дзейнага прадмета, дзвюма рыскамі.

1. Шмат у Віцебску гістарычных мясцін, якія з’яўляючыся нацыянальнай спадчынай, ахоўваюцца клапацілівымі рукамі. (С. Пятровіч) 2. Здаецца ж, бяроз і блізка няма, ды і вішнікі ледзь віднеюцца з аднаго і другога боку дарогі – у вёсках, што туляцца там, дзе шырокая палявая раўніна горбіцца невялікімі ўзгоркамі, перасякаецца доламі і рачулкамі. (І. Шамякін) 3. Тады ж, у даўнія часы, заўважаліся і апісваліся куды больш важныя асобы і падзеі – князі, цары, іх паходы і бітвы, тое, што адбывалася ў палацах і замках. (Б. Сачанка) 4. Нам нішто не давалася лёгка. Усё здабывалася намі ў цяжкай працы і барацьбе. (М. Ермаловіч) 5. А вунь і снег ідзе, той першы снег, ад якога душа сціскаецца ў прадчуванні вялікіх шчаслівых перамен, хоць і не ведаеш якіх... Гэта потым, калі на многія вёрсты зямля ўкрываецца белай беллю, ты кідаешся на двор, дрыжачымі ад нецярпення рукамі сцягваеш з гарышча саначкі, каб без аглядкі кінуцца ў гэтую бель. (В. Гілевіч) 6. Дзе пачатак творчасці? У біяграфічных даведніках акуратна адзначаюцца даты першых публікацый. Але ўсё роўна хіба гэта пачатак? Гэта хутчэй дата першага поспеху: прачыталі, усхвалілі, надрукавалі. (І. Мележ) 7. Па меры таго як крыніца вычэрпвалася і з кожным вылітым вядзёркам усё мялела і мялела, цётка Волька ў мокрым і цёмным ад таго пінжачку ўсё ўзнімалася і ўзнімалася над вадою – нібы вырастала з яе. (Я. Сіпакоў) 8. Расстанная жураўліная песня, як камочак тугі, качалася ў зашэрхлых ад доўгага лёту птушыных горлах: здавалася нават, што яна перадаецца па ключы – з дзюбы ў дзюбу, а потым павольна і нячутна ападае на паднятыя ўгору твары. (Я. Сіпакоў) 9. І рэйкі і плашчакі Анэта прыпасла з канца вайны, зрабіла пограб навечна, у зручным месцы – зверху натоптываецца ў хляве сена, а таму ніякі мароз не страшны. (А. Жук) 10. Вароты на вуліцу хутка расчыняліся, каровы павольна, са шляхецкай паважнасцю сыходзіліся ў статак, які багацеў рыкам, пярэсціўся, шырэў на ўсю вуліцу. (І. Навуменка) 11. Вера ў моц роднага паэтычнага слова – а яна жывілася і падтрымлівалася гарачай беззапаветнай любоўю да роднай песні – і павяла Рыгора Шырму дарогамі і сцежкамі краю – насустрач вялікаму, нялёгкаму, але прыгожаму і шчасліваму лёсу. (Н. Гілевіч) 12. Сотні вазоў

звозілі сюды забітых. Лажыліся на вечны спакой плячо ў плячо тысячы воінаў, укладваліся зямляцтвамі адзін каля аднаго. (К. Тарасаў) 13. Многімі стагоддзямі складвалася, шліфавалася і ўзбагачалася беларуская мова на нашай зямлі. (Г. Бураўкін) 14. Верхавіны дрэў перапляліся ў небе, ловяць промні, прымаюць да сябе вятры, умываюцца дажджамі. (Я. Пархута) 15. Глядзелі адзін на аднаго Ягайла і Вітаўт, бачылі: пастарэлі ў клопатах, пасівелі валасы, маршчынамі пакрыліся лбы. (К. Тарасаў) 16. На берагах возера Свіцязь штогод праводзіцца свята песні. (В. Вольскі)

14. Выпішыце спачатку дзеясловы, якія ўтвараюць суадносную трывальную пару, утварыце і запішыце трывальную пару; затым няпарныя (аднатрывальныя) дзеясловы, укажыце іх трыванне; а пасля двухтывальных дзеясловы.

Параўнаць, уявіць, апавядаць, вульгарызаваць, рэдукавацца, рэзерваваць, дыслацыраваць, гатаваць, адкладаць, узбушавацца, спіцца, кіснуць, будаваць, нядужыцца, рэзюмаваць, дысцыплінаваць, дыферэнцыраваць, нездаровіцца, спаць, тупаць, замяніць, пабалаваць, ускрыкнуць, рытмізаваць, дыскрэдытаваць, бегчы, даказаць, прадрамаць, хлынуць, апынуцца, дыспансерызаваць, прысвістваць, ганарыцца, склікаць, замінаць, падтачыць, адгарадзіць, вырабляць, рэгламентаваць, рэйдаваць, зведаць, залежаць.

15. Дайце характарыстыку наступным дзеясловам паводле табліцы:

Дзеяслоў	Трыванне	Сродкі ўтварэння трывальнай пары				
		прыстаўка	суфікс	чаргаванне ў корані	змены націску	суплетыўная аснова

Выразаць, уваходзіць, браць, высылаць, адсылаць, вырабляць, адпіць, надрукаваць, намаляваць, адчыняць, атрымліваць, адрамантаваць, станавіцца, рассыпаць, шукаць, гаварыць, параўноўваць, вынасіць, зляпіць, згрэбці, ссячы.

16. З “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” выпішыце дзесяць дзеясловаў, якія маюць форму толькі закончанага ці незакончанага трыванняў, і дзесяць дзеясловаў, якія выражаюць значэнне абодвух трыванняў.

17. Вызначце марфалагічнае падабенства і семантычнае адрозненне дзеясловаў кожнай пары, іх трыванне. Як называюцца такія дзеясловы? З пяццю першымі парамі складзіце сказы і запішыце іх.

Несціся – насіцца, весці- вадзіць, садзіць – саджаць, цягнуць – цягаць, гнацца – ганяцца, каціцца – качацца, ісці – хадзіць, плыць – плаваць, брысці – брадзіць, гнаць – ганяць, несці – насіць, бегчы – бегаць, паўзці – поўзаць.

18. Да кожнага з наступных дзеясловаў падбярыце і запішыце адпаведны дзеяслоў іншага трывання. Вызначце, ці з’яўляюцца ўтвораныя пары суадноснымі формамі трывання.

Ехаць, пісаць, крычаць, купацца, махаць, шумець, працаваць, абкладаць, мыць, карміць, грукаць, даручаць, вазіць, агітаваць, жаніць, малаціць, ліць, сушыць, стукаць, сініць.

19. Выпішыце са сказаў дзеясловы са значэннем руху, перамяшчэння ў прасторы. Падзяліце іх на някратныя і кратныя, аб’яднайце ў суадносныя трывальныя пары, далучыўшы да іх аднолькавыя прыстаўкі.

1. Асцярожна ставячы вядро на аслізлыя лёсткі, Анэта выбралася з пограба, прыкрыла дзверцы анучамі, каб не лез холад. (А. Жук) 2. На пустой вуліцы, з торбай цераз плячо, ніжучы босымі нагамі цёмны след на падбеленай расой траве, **ішоў**, размахваў доўгай вераўчанай пугай яшчэ санлівы хлапец-пастух. (І. Навуменка) 3. Старанна і засяроджана будзе бусел сваю хату: **носіць** у дзюбе галлё, маўкліва збірае пасля навальніцы ў высокім жыце жаб, што вылезлі на вольную зямлю. (В. Казько) 4. На Палессе **нясе** вясну на сваіх магутных крылах бусел. (В. Казько) 5. ...Трэба што-небудзь зрабіць з дзесяткамі тысяч палонных – не **весці** ж іх за сто вёрст, карміць, паіць, вартаваць... (К. Тарасаў) 6. “Не была б то радзіма, – думаў стары, – дзе ні блукаеш, ні вандруеш, а дадому **цягне**, у свой родны кут”. (С. Кухараў) 7. Якраз быў сакавік, канец зімы, пачыналася прадвесне, удзень добра раставала, але ноччу пад ранак дарогі былі як шкло, санкі **беглі** са званам і шоргатам, а цокат капытоў на лядку быў чутны за тры кіламетры. (В. Быкаў) 8. Усё часцей, усё гусцей **ляталі** гэтыя белыя халодныя матылёчкі зімы і сыпаліся на зямлю. (Якуб Колас) 9. Цэлая сцяна агню ў сажань вышынёю разліваецца па краях і **нясецца** ўсё далей і далей. (Якуб Колас) 10. То быў людзьмі і богам пракляты край. Туды ніколі не **хадзілі** па ягады і журавіны, якіх там заўжды было процьма, не лавілі рыбы. (В. Быкаў) 11. Дзе б ні быў чалавек, дзе б ён ні хадзіў, дзе б **ні ездзіў**, а заўсёды ў яго сэрцы жыве родная мелодыя як успамін аб той зямлі, што ўздавала яго. (Р. Шырма) 12. Усе анямелі, аглушаныя дзясвочай прывабнасцю, смылелі самасадам у возе, пакуль **ехалі** пушчай. (В. Быкаў) 13. Чапляючыся крыллем за нізкія хмары, над самым Жыцькавам **ляцелі** ў вырай журавы. (Я. Сіпакоў) 14. Бясконца збянтэжаны **бегае** па пакоі ў сваім гарадскім доме Няслаўскі. (Р. Мурашка) 15. Цыганы ў горадзе Смаргоні абучалі мядзведзяў розным фокусам, пасля чаго **вадзілі** іх па гарадах. (З. Бядуля) 16. Шамота раз’язджаў па раёне, **лазіў** па рыштаваннях, заходзіў у новыя хаты. (І. Дуброўскі) 17. **Насіліся** па лесе нейкія таемныя гукі. (М. Лынькоў) 18. Малое такое, што ні яго дома пакінуць, ні яго з сабою **цягаць**. (К. Крапіва)

20. Выпішыце з тэксту дзеясловы абвеснага ладу. Вызначце, якое дзеянне выражаюць гэтыя дзеясловы, іх час, асобу і лік.

Слушна было некім заўважана, што званне “народны паэт” у нашым уяўленні лучыцца перш за ўсё з вобразам Купалы – паэта народнага ў самым поўным і дакладным значэнні гэтага слова. Гаворачы, аднак, пра народнасць паэзіі славуэтага песняра, мы звычайна ў першую чаргу маем на ўвазе сацыяльна-грамадскі змест яго твораў, іх ідэйную накіраванасць. А варта было б больш гаварыць і пра паэтычную мову Купалы як пра мову народа, выразнікам дум і настрояў якога паэт з’яўляўся. Варта часцей запыняць увагу на купалаўскім слове і фразе.

Колькі ні чытай і ні перачытай неўміручыя радкі яго вершаў і паэм, ніколі не перастаеш здзіўляцца і захапляцца той смеласцю, з якой Купала сцвярджае сваю асобу ў слове, сваё права гаварыць так, як умее і можа гаварыць ён. Яго смеласць і свабода ў абыходжанні са словам не можа быць растлумачана не чым іншым, як геніяльным чуццём духу мовы, разуменнем (а можа быць, перш за ўсё – інтуітыўным адчуваннем) законаў і заканамернасцей яе развіцця.

У Купалы мы сустрэнем безліч слоў, якія можна сустрэць... толькі ў Купалы. Гэта – словы, утвораныя самім у працэсе работы над радком, з неабходнасці выказаць, выкласці на паперу тое, што просіцца з душы і сэрца. Словатворчасць Купалы – з’ява выключная ў гісторыі беларускай літаратуры. Ды і не толькі ў беларускай: можна смела меркаваць, што такіх з’яў не вельмі багата і ва ўсёй сусветнай літаратуры. Вось чаму ўрокі Купалы ў гэтых адносінах не трацяць і ніколі не страцяць для нас і для ўсіх нашчадкаў свайго павучальнага сэнсу і значэння.

(Н. Гілевіч)

21. Спішыце сказы, падкрэсліце дзеясловы загаднага ладу, вызначце іх асобу і ўтварэнне.

1. Зірніце навокал! Тутэйшыя мясціны ўвабралі ў сябе ўсё, што характэрна для пейзажу нашай Беларусі. (М. Карпенка) 2. Улез у душу – не кажы не магу. (Прыказка) 3. Тое, што трэба было перадаць дзецям, чаму навучыць, здаецца, перадалі, навучылі. А яны няхай перададуць, што палічаць патрэбным, сваім дзецям, навучаць, каб тыя таксама перадалі тое, навучылі іншых. (Б. Сачанка) 4. Не спяшайцеся падначаліць дзіця законам, па якіх вы, дарослыя, вызначаеце свае ўчынкi. (В. Вітка) 5. А цяпер давайце вернемся да Дняпра. Чаму я, хоць ён і цячэ далёка ад маёй бацькаўшчыны, яго палюбіў? (П. Сабіна) 6. Восень – гэта ростані на вечных дарогах старога і новага жыцця. Няхай прыгрэе сонца, і тады за цёплым летам адразу пачнецца вясна, без ніякай восені і зімы, без ніякага перапынку. (І. Навуменка) 7. Прымі ў мяне абяцанне, і няхай божы гнеў спапяліць мяне дашчэнту, калі адступлюся ад свайго! (В. Іпатава) 8. Хадзем, адпачнем трохі. Дарога цяжкая, стаміліся. (Р. Няхай) 9. Як хочацца папярэдзіць сябе і іншых: не старайся

апярэджваць час – усё роўна калі-небудзь астанешся ззаду. (В. Адамчык) 10. Свой сячыся, рубайся, а чужы не мяшайся. (Прыказка) 11. Хай змываюць хмары чыстымі дажджамі след вайны нядаўняй, што прайшла лясамі, хай жа тое сонца, што ўстае з усходу, дасць зацвіўшым кветкам ясную пагоду. (А. Куляшоў) 12. Рвануўся з месца, каб набраць паветра ў грудзі й жылы... Няхай ляцяць, ляцяць, ляцяць майго юнацтва крылы! (А. Куляшоў) 13. Калі хочаце ўбачыць сябе вачыма дзяцей, прыгледзьцеся да іх гульняў. (В. Вітка) 14. Хай рассудзіць, хай разважа, слова цвёрдае хай скажа, скажа сам народ. (Янка Купала) 15. Кіньма сваркі, звадкі; жыйма, як родныя дзеці адной нашай маткі. (Янка Купала) 16. Я не хачу гвалтаваць вашага сумлення, але давайце разважаць сур'ёзна. (К. Крапіва) 17. Паэт мой, чаго ты на поўдні не бачыў – айвы кіславатай, шакалаў ці кобраў, багатых пярсёнкаў ці слёзаў жабрачых? Тут горача, пыльна, тут вельмі нядобра. Хадзем на Радзіму! (П. Панчанка)

22. Выпішыце дзеясловы загаднага ладу, вызначце іх формы і значэнне, якое яны маюць у наступных сказах.

1. Дзень – як звон, крані – і заспявае. (Т. Бондар) 2. Ды няхай я не пабуду які месяц дома, сярод сваіх людзей, то мне неяк не па сабе, як чаго не стае, як нейкі на душы непарадак, нейкі сум ці шкадаванне. (С. Кухараў) 3. Сон на заўтра адлажы, а справу сёння зрабі. (Прыказка) 4. Там [у хаце] цяпер цёпла і сытна, вараць на вячэру бульбу, падумаў Войцік, а тут глытай слінкі ды калей на гэтым узлеску. (В. Быкаў) 5. Усім такіх высокіх заробкаў не дадуць, хоць са скуры вылазь. (В. Мыслівец) 6. Дрэва глыбока карэнне пускае ў родную зямлю, наперад пра сябе думае. А тады, ці ссячы вазьмі, ці моцны мароз, як у фінскую вайну, павымярзалі сады, – пусціць атожылле. (І. Пташнікаў) 7. А ну, дзяўчаткі, заспявай песню! (Р. Няхай) 8. Вось і прыйшла пара для справаздач: авансу больш не выдаюць, хоць плач. (Н. Гілевіч) 9. Раскладайце, паліце Купалля агні! Не затым, каб ускрэсла мінуўшчына, а каб лепей убачыць наступныя дні, да вытокаў душой дакрануўшыся... (Н. Гілевіч) 10. Сашчэплена кола наўкол маіх лепшых надзей. Я ў сваіх уладаннях акружан. Як злачынца, хавайся, туляйся тайком, раздзірай твар і рукі аб дзікія ружы. (П. Панчанка) 11. Усе даўно ўжо дома, а я тут адзін стой у гэтай цемені. 12. А бабак, сыраежак не возьме і гультай. Хадзі сабе з усмешкай, настой лясны глытай. (П. Панчанка) 13. Тут трэба сказаць, што Жыліч быў не скупы. Добра папрасі, павядзе да грушы, паможа ўскарабкацца на яе, каб зачапіцца за ніжні сук. Рві там, наверсе, спелыя грушкі, колькі душа пажадае. (П. Дзятлаў) 14. Ніхто тут не пярэчыць – спявай, іграй, любі. На вузкія парэнчы садзяцца галубы. (П. Панчанка) 15. Колькі ні чытай Купалу – ніколі не перастаеш здзіўляцца, якая бязмежная і магутная стыхія жывой народнай мовы бурліць, і кіпіць, і бушуе, і ходарам ходзіць у прывідных берагах форм і жанраў. (Н. Гілевіч) 16. Будзь жа, браце мой, мудрым: калі кветнік жывы топчуць заднікам брудным – не ўгінай галавы! Не згаджайся, што хамства – натуральны працэс. Асадзі хуліганства! Заяві свой пратэст! (Н. Гілевіч)

23. Спішыце сказы. Вызначце, якімі граматычнымі формамі выражаецца значэнне загаднасці.

1. Не пагарджаць святым сваім мінулым, а заслужыць яшчэ і вартым быць яго. (У. Караткевіч) 2. ...Той жа рып гармоняў, бубнаў гром. Тая ж з кірмашу пад гай дарога. – Што ж, пайшлі! ... І мы ідзём. (А. Куляшоў) 3. Што ж ты не спяваеш? Задрамала? Ціха, гаю, ціха! Можа, зноў ёй прысніўся горад, бо нямала светлых думак у яе і сноў. (П. Панчанка) 4. Спявайце, помнячы нязменна: пакуль паэты будуць пець – не быць Радзіме безыменнай, зямлі бацькоў – не анямець! (Н. Гілевіч) 5. – Алёшка, можа б, сцягаўся ў Крывалессе? Прынясі трохі маю. Няхай і ў нас будзе свята... (С. Кухараў) 6. Трымацца! І Ганя затрымалася на спадніцы, нібы на выратавальным крузе, калі шуснула ў дрыгвяністае, непраходнае балота, быццам у мора. (І. Грамовіч) 7. Васіліна падстаўляла твар дажджу і крычала ў захапленні: “Палівай яшчэ! ... Мацней! ... Больш!” (Т. Хадкевіч) 8. Тады мы ў прасторы абжытых планет – да іх жыхароў і жылля – ад нашых хацін адашлём свой прывет: “Увага! .. Гаворыць Зямля!” (А. Куляшоў)

24. Ад наступных дзеясловаў утварыце ўсе магчымыя формы загаднага ладу і запішыце іх.

Садзяцца, паслухаюць, пакладуць, сыплюць, спяць, цвітуць, прыгалубяць, запомняць, кладуць, ляцяць, стараюцца, рэжуць, ківаюць, сустракаюцца, садзяць, пабудуюць, выйдучь, зрабяць, знясуць.

25. Спішыце сказы. Падкрэсліце дзеясловы ўмоўнага ладу і вызначце іх значэнне.

1. Дзе б ні быў чалавек, дзе б ён ні ездзіў, а заўсёды ў яго сэрцы жыве родная мелодыя як успамін аб той зямлі, што ўзгадала яго і дала ў далёкую дарогу найцудоўнейшы скарб – задушэўныя беларускія песні. (Р. Шырма) 2. Дзіва-возера, казка-возера, легенда-возера! На цябе глядзеў бы і не наглядзеўся б, табою любавайся б і не налюбавайся б! (І. Дамашэвіч) 3. Без загаду сэрца ніхто на тую партызаншчыну не паквапіўся б! (А. Карпюк) 4. Ні славы, ні скарбаў я не хачу, мне б толькі прыйсці непрыкметна, зямлю сваю пад нагамі адчуць, надыхацца родным паветрам. (П. Панчанка) 5. Калі б узабрацца на верхавіну, перад вачыма адкрылася б цудоўная панарама Палесся з рэкамі, вёскамі і лясамі. (Т. Хадкевіч) 6. Крыкнуць хацелася б – голас замёр. (П. Броўка) 7. Якуб Колас не быў бы тым Якубам Коласам, якога мы сёння ведаем, калі б ён не паказаў цудоўную красу беларускай прыроды ва ўсе поры года, ва ўсіх мнагалікіх праявах. (С. Александровіч) 8. Войцік усё чакаў стрэлу на выспачцы, пасля якога яны з Буравым адчулі б сябе вальней, бо знішчылі б паліцая Сушчэню. (В. Быкаў) 9. Дзе б ні быў чалавек, у якія б цяжкія абставіны ні трапляў, ён заўсёды і ўсюды самааддана служыў роднаму народу. (ЛіМ) 10. Я папрасіў бы вас гаварыць са мной больш спакойна. (К. Крапіва) 11. – Алёшка, можа б, сцягаўся ў Крывалессе? (С. Кухараў) 12. Позна ўжо, пераначавалі б,” – прапанавала маці. (Я. Брыль) 13. Можна было б і падужацца, ды сілы былі не аднолькавыя. (У. Караткевіч)

14. Цябе, зямля, у адзенні новым хацеў бы к сэрцу прыгарнуць. (Якуб Колас)
15. – Чаго вы так спяшаецеся? Пабылі б трохі, пагулялі. (К. Чорны)
16 – Ты схадзіў бы, Максімка, да іх, праведаў бы... (І. Шамякін)
17. Свістаў бы я – не свішчацца, спяваў бы – не спяваецца. (Якуб Колас)
18. Ах, жыць бы, трубіць бы за рэчкай яшчэ вам у нас, журавы. (Н. Гілевіч)

26. Прачытайце тэкст. Вызначце час, трыванне і лад дзеясловаў.

Аднойчы летам на высокім беразе Жыціўкі з'явіліся, панаехалі, нейкія вясёлыя маладыя барадатыя людзі, яны пасяліліся ў палатках, размаляваных рознымі фарбамі. Тыя людзі галёкалі, аж у Жыціве было чуваць, брэнькалі на гітарах, ганяліся адно за адным па лесе...

Адоля, узяўшы для блізіру кошык, падалася да тых палатак, што віднеліся аж з Жыціва. Ніхто не ведае ў Жыціве, што яна там бачыла сапраўды, але назаўтра на калгаснай рабоце Адоля расказвала здзіўленым бабам:

– Падыходжу я да тых палатак, а там міскі гарою ляжаць нямытыя. Дзяўчат кругом поўна, хоць бы адна здагадалася тыя міскі памыць – у рацэ хаця б спаласнуць, дык жа не, мух гадаваць рашылі... Я ў іх пытаюся: “А хто вы такія?” А яны мне і кажуць: “Мы, бабуля, турысты”. – “Гэта вы што, як бяздомныя ці як тыя цыганы, можа, нават і зімаваць у гэтых палатках будзеце?” Яны смяюцца з мяне: “Ды не, бабуля, мы адпачываем і прыроду родную заадно вывучаем”.

Паглядзела я на іх – а яны ўсе здаровыя, гладкія, як калгасныя коні восенню... “Ад чаго?” – пытаюся ў іх. “Ад работы,” – гавораць яны мне. “Пагэтаму і міскі пасля сябе не мыеце, што дужа замарыліся, бедненькія?” – кажу ім. – А я за ўсё жыццё гэтак не адпачывала, усё некалі было... Калі толькі дык з бабамі за сталом пасядзіш, і то – радасці па самыя вушы”.

А яны смяюцца. Дык жа цяпер, яны мяне вучаць, бабуля, новы век, новае пакаленне, нейкая – вот ужо забылася – рэвалюцыя на парозе стаіць і ў дзверы грукае. А на якім парозе і ў якія дзверы, дык я і не разабралася.

Паглядзела я, што там творыцца, завярнулася, ды назад пацягнулася...
(В. Гігевіч)

27. Ад наступных дзеясловаў утварыце і запішыце формы часоў, вызначце трыванне. Зрабіце марфемны разбор утвораных формаў.

Праспяваць, даводзіць, сказаць, зберагчы, даць, карміць, вырашаць, гаварыць, дабаўляць, правіць, графіць, паглядзець, ляцець, сеяць, веяць, спаць, завітаць, знясілець, павузіць.

28. Спішыце сказы, падкрэсліце дзеясловы і вызначце іх час. Адзначце выпадкі ўжывання формы аднаго часу ў значэнні іншага часу.

1. Хто будзе аспрэчваць, што плаванне загартоўвае і ўмацоўвае чалавека як ніякі іншы від спорту. (П. Сабіна)
2. Бывала, узйдзеш на гару – і перад табою раптам разгорнецца шырокі краявід. (І. Грамовіч)
3. Патрыёт

любіць сваё, а нацыяналіст болей ненавідзіць чужое. (В. Быкаў) 4. Зрэдку праляціць якая-небудзь птаха, прысядзе на галіну адзінокай стромкай сасны. (І. Навуменка) 5. Вайна! Гарыць зямля, гарыць жалеза, гарыць усё жывое ў полімі вайны. (А. Бялевіч) 6. Над Іртышом гудзе завея, шляхі і сцежкі замяла. (С. Грахоўскі) 7. За маім дзядзькам гналіся, то ён як пабяжыць! (К. Чорны) 8. Доўга дзед думаў, а там як крыкне, і той мядзведзь, як корак з бутэлькі, выскачыў з дупла. (В. Быкаў) 9. Падыдзеш да вольхі бліжэй – усміхнешся: не пічужкі гэта, а скручаныя альховыя лісты прысохлі да галінак і, бадай што, будуць вісець так ужо ўсю зіму. (А. Кулакоўскі) 10. Бывала, унадзіцца ў сады моцны вецер. Пашастае, паходзіць, паносіцца між яблынь. (Я. Сіпакоў) 11. Каткі – распушаныя, толькі дакраніся да іх – асыпаліся на зямлю, сеючы ледзь прыкметны пылок. (У. Дамашэвіч) 12. Шустры жоўценькі клубок шмыг са сцежкі пад дубок. (А. Дзеружынскі) 13. Ну, дык мы пайшлі. (П. Галавач) 14. Часамі хмурнаю вясною цяплом павее, цішынёю, і хмарак сівыя фальбаны падуць, апусцяцца наніз. (Якуб Колас) 15. А ён як пабяжыць – толькі яго і бачылі. (Якуб Колас) 16. Праз год еду на Радзіму, сумую па родных мясцінах. (У. Караткевіч) 17. “Мы паехалі!” – крыкнулі дзеці бабулі ў адчыненую фортку аўтамабіля. (Я. Маўр)

29. Выпішыце з тэксту асабовыя дзеясловы, вызначце іх асобу і лік. Падкрэсліце граматычны паказчык асобы.

Хораша вось так, стаміўшыся, глядзець, як плывуць каля сонца і імкліва наплываюць на яго белыя, светлыя і чыстыя хмаркі, калі нават здаецца, што бягуць не яны, а само сонца, спяшаючыся, коціцца ў другі бок па блакітным небе – яно ўсё вышэй, небасхіл усё далей і далей, – хораша тады, зажмурыўшыся, ляжаць у траве пасля цяжкай працы, ад якой нават сам адчуваеш, як наліваюцца мускулы і трупца аб сарочку, – хораша вось так, расслабіўшы ногі, якія аж гудуць, ляжаць на спіне ў атаве і думаць – ляніва і няспешна, – ці пра тое, што ў цябе незваротна прайшло, мінула і зараз дзесьці вельмі далёка-далёка; ці пра тое, што яшчэ будзе і што зманліва дражніцца наперадзе; ці нават пра тое, што здарылася менавіта сёння, толькі што; перабіраць у паспакайнелых і пацішэлых думках нейкі год, гадзіну ці, можа, усяго толькі невялічкую ўспышку часу. А можа, і наогул нічога не думаць, а проста вось так цешыцца, што ляжыш у гэтай ціхай і зялёнай траве, якая адскочыла пасля касьбы, проста дыхаць гэтым карагодам блізкіх да восені пахаў – прымятай травы, ціхага сонца, блізкай вады і далёкага блакітнага неба – і ўсміхацца, што цябе не баіцца матыль, які сеў ледзь не пад самым тваім носам на травіну, спакойна разглядаць зблізку яго трапятлівае, далікатнае крыло і радавацца цішыні.

(Я. Сіпакоў)

30. Спішыце сказы, падкрэсліце безасабовыя дзеясловы, дайце ім граматычную і лексічную характарыстыку. Вусна адзначце выпадкі ўжывання асабовых дзеясловаў у безасабовым значэнні.

1. Якраз у тым кірунку, куды трэба было бегчы, у адно імгненне знесла саламяную страху з хаты. (В. Быкаў) 2. Хоць Матузка і не першы дзень на вайне, але неяк здаралася, што яму не давялося трапіць у бой: усё выпадаў рэзерв або марш ці другі эшалон. (В. Быкаў) 3. Мне не будзе спакойна спаца, я не выпушчу стрэльбы з рукі, пакуль ёсць паны ў палацах, пакуль ёсць на зямлі жабракі. (П. Панчанка) 4. Зранку яшчэ гнала ў вочы сухі калючы град. Сеяла, як праз дробнае сітца, з тоўстых стрэх белы пыл, зганяла ў касыя шчыліны патрэсканых сцен. (А. Адамчык) 5. Добра, прыемна на верасах. Думаецца пра ўсё на свеце. (І. Навуменка) 6. У хаце так міла і так знаёма па-даўнейшаму пахне газаю: пад столлю гарыць лямпа. (В. Адамчык) 7. З раніцы хмурыцца, хмурыцца, пад вечар імгліцца. (Р. Барадулін) 8. Прыпякала яшчэ мацней, і парнасць, што насычала паветра, была цяжкай і духмянай. (Т. Хадкевіч) 9. А снегапад напаў на сад. Віднее на дварэ. (Р. Барадулін) 10. Калі ж не ўдасца паехаць машынай, дык у яго [Лабановіча] – маладыя ногі, да хады прывычныя. (Якуб Колас) 11. Парыла так, што ў Куранях і навокал усё млела ў духаце... (І. Мележ) 12. Добра, што снегу ў полі насыпала яшчэ не шмат, на палетках ледзьве праступала ржышча, можна было ісці без дарогі. (В. Быкаў) 13. Прайшоў я ўздоўж, папярок Беларусь і Літву. Людзей бачыць усякіх прыйшлося. (Максім Танк) 14. – Можа, табе нездаровіцца? – пасля кароткага маўчання пытае Лабановіч. (Якуб Колас) 15. Лёгкім пер’ем круціла за хатамі, падымала да страхі, шарахцела па сцяне. (В. Адамчык) 16. Невядома, колькі зняволеных прарвалася ў горы, але можа хоць каму-небудзь пашчасціць. (В. Быкаў)

31. Выпішыце з тэксту дзеясловы, абазначце канчаткі і растлумачце іх правапіс.

Мусіць, не толькі на мяне аднаго жоўтай і шапаткой восенню неяк нечакана і без асаблівай дай прычыны наваліцца раптам ціхі і, калі хочаце, нават трошкі прыемны ў сваёй сцішанасці сум, які неспакойна трывожыць цябе, дзе б ты ні быў, куды б ні ішоў, ні ехаў. Трывожыць менавіта так, як увесну, – таксама без дай прачыны! – хвалюе, хвалюе, бярэ цябе ў палон усё тая ж, як і летась, і пазалетась, і колькі ты помніш сябе, вясновая радасць – бурная, неўтаймоўная, неабдымная. Тады, вясною, і непрыемнасці нават здаюцца не такімі крыўднымі. А ў восень – радасць і тая будзе трошкі спакайнейшая, цішэйшая.

Адкуль ён, гэты шчымлівы неспакой жоўтай восені?

Можа, ён з’яўляецца таму, што ты бачыш, а калі не бачыш, то разумееш душою, што з палёў, сумленна адрабіўшы жніво, пайшлі ўжо ў недалёкі свой вырай карычневыя, трохі павыгаралыя за лета камбайны – пайшлі да налецця, да наступнага года.

Можа, яшчэ таму, што чалавечаму воку трохі нязвыкла бачыць голае, апусцелае раптам поле, якое ўсю вясну і ўсё лета напружана працавала, – што ж, выгляд зжатай постаці разам з радасцю за скончаную работу заўсёды, мне здаецца, пакідае нейкі вярэдлівы сум, які немагчыма растлумачыць.

А можа, проста таму, што кожны мімаходзь бачыць, як у гэтыя дні паволі, не спяшаючыся, рыхтуецца да зімы, да доўгага і санлівага зімавання ўся прырода, а ў ёй – кожны жучок, кожнае жывое зернетка...

Восень – гэта вечар года.

(Я. Сіпакоў)

32. Вызначце па неазначальнай форме спражэнне наступных дзеясловаў, пастаўце іх у форму 1-й і 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку цяперашняга або будучага простага часу, абзначце канчаткі.

Абвіць, месці, сцішыцца, абяздоліць, надламаць, адолець, належаць, баяцца, апячы, гусці, хітрыць, гудзец, брудзіць, пераносіць, прыязджаць, ехаць, займаць, ездзіць, пагоршаць, абіраць, абаперціся, узмацнець, узмацніць.

33. Пастаўце наступныя дзеясловы ў форму 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку цяперашняга або будучага простага часу. Вызначце спражэнне і абзначце канчаткі.

Адцерці, апаласкаць, знясіліць, гасціць, абяссілець, атабарыцца, ацаніць, павярцець, абуджаць, купіць, весялець, залепяць, абцерці, ламаць, адазвацца, уплесці, сцяцца, дзец, злюбіцца, будзіць, загусець, загусіць.

34. Выпішыце дзеясловы, утвораныя: а) суфіксальным; б) прэфіксальным; в) прэфіксальна-суфіксальным; г) постфіксальным; д) прыставачна-постфіксальным спосабамі. У дзеясловах абзначце ўтваральную аснову і словаўтваральны фармант.

Крухмаліць, абзначыць, стукацца, ускрыкваць, абклеіць, адрасаваць, нукаць, кашляць, заплюшчыць, недалічыць, паўтоптаць, папазвоньваць, перабраць, насвістваць, выпрастаць, раздацца, валачыся, прыдрамнуць, выветрыць, перагнуць, недаквасіць, улегчыся, падабраць, бруднець, гразнуць, важнічаць, адмовіцца, касцянец, поўніць, адагнуць, проціпаставіць, сцярпецца, уварваць, бялецца, займацца, разгнацца, пячыся, узбушавацца, прагаварыцца, адаспацца, пакалыхваць, абязболіць, напоўніць, ускапаць, недаважыць, надагнуць, выветрываць, лайдачыць, аб'есціся, прыгледзецца, маркоціцца, нашаптаць, крычаць, папанасіць, прыдрамнуць, суіснаваць, недабачыць, саўладаць, гудзец, прыкупліваць, вымарожваць, далучацца.

35. Ад кожнай з прыведзеных часцін мовы ўтварыце дзеясловы прэфіксальна-суфіксальным спосабам. Зрабіце марфемны разбор утвораных дзеясловаў.

Білет, боль, надзея, слой, глей, зямля, закон, корак, пыл.

Мяккі, новы, прамы, поўны, кіслы, вільготны, белы, густы, ёлкі, ціхі.

Драмаць, званіць, гуляць, махаць, паласкаць, свістаць, іграць, бліскаць, стукаць, мяшаць.

36. Пастаўце наступныя дзеясловы ў незначальнай форме і ў прошлым часе. Запішыце іх, зрабіце марфемны разбор. Растлумачце правапіс суфіксаў.

Субясеваю, даследую, здзекуюся, абфутрую, адкаркую, збанкрутую, адправаю, абмалюю, скамандую, абрадую, адрасую, зандзірую, экраніую, святкую, расходую, нарміую.

37. Запішыце словы па-беларуску. Абзначце суфіксы і растлумачце іх правапіс.

Подсвистываць, поблісківаць, перезваніваць, прыговарываць, разгуліваць, взмахіваць, вскрыківаць, налепліваць, выветриваць, высмеіваць, прыглажываць, выкручываць, отведываць, выкачываць, усваіваць, пропалываць, успакаіваць, наклеіваць, выплясываць, надаіваць, показываць, удваіваць, разглядываць, настаіваць.

38. Пры дапамозе суфіксаў *-ыва-*, *-іва-*, *-ва-* ўтварыце парныя паводле трывання дзеясловы.

Выразаць, вытрасці, абзваніць, перасаліць, абгабляваць, размаляваць, выканаць, заказаць, абумовіць, атрымаць, улавіць, вышчарбіць, зачарніць, абляпіць, расцерабіць, расшпіліць, запэўніць, адыграць, адгадаць, наведць, абсталяваць, выкарыстаць, аб'яднаць, вымасціць, падхапіць, надламаць, запаяць.

39. Выпішыце з тэксту дзеясловы, зрабіце іх марфалагічны разбор па наступнай схеме:

спрагальная форма: 1) пачатковая форма (інфінітыў); 2) лексіка-семантычная група; 3) аснова; 4) пераходнасць – непераходнасць; 5) зваротнасць – незваротнасць; 6) стан; 7) трыванне; 8) лад; 9) час; 10) асоба; 11) лік; 12) спражэнне; 13) род; 14) сінтаксічная роля ў сказе;

інфінітыў: 1) аснова; 2) пераходнасць – непераходнасць; 3) зваротнасць – незваротнасць; 4) стан; 5) трыванне; 6) сінтаксічная роля ў сказе.

Язэп Драздовіч – постаць незвычайная ў гісторыі беларускага мастацтва, беларускай духоўнай культуры ўвогуле, постаць магутная, высакародная, прывабная. Творчыя людзі такой свядомасці і характару звычайна не абмяжоўваюцца нейкім адным родам заняткаў – іх хапае на большае, іх грамадска-патрыятычная чыннасць – шматгранная, шырокая. Драздовіч быў не толькі выдатным жывапісцам, але і таленавітым графікам, і самабытным скульптарам. А яшчэ ён збіраў народныя песні, а яшчэ – запісваў словы для слоўніка беларускай мовы. Іншы падумае: а навошта яму, мастаку, было не сваім займацца? Ды не! У тым і справа, што – сваім. Усё, чым ён займаўся, было ягоным, бо ён рабіў гэта ад душы і сэрца. Бо ён ведаў, што гэта патрэбна культуры яго народа.

Біёграфы мастака сцвярджаюць, што ён памёр у час вандроўкі па роднай зямлі, у дарозе. Ён вельмі любіў хадзіць па Беларусі, асабліва па

роднай яму паўночна-заходняй Віцебшчыне. Хадзіць, зразумела, пяшком. Ад вёскі да вёскі. Ад сустрэчы да сустрэчы. Ад размовы да размовы. Ад малюнка да малюнка... Сёння такіх вандроўнікаў сустрэнеш не часта – вандроўнікаў, бясконца закаханых у вобразы роднай прыроды, у яе вячыстыя бары і пушчы, у сонечныя пагоркі, у зялёныя палеткі з белымі крушніямі камянёў на ўзмежках, у чароўны блакіт азёр – з зараснікамі чароту ля берага, у звлістую каёмку кустоў і кусцікаў у шырокай лагчыне, пад якімі напэўна ж бруіцца рачулка – яшчэ не выпрамленая, яшчэ жывая... Ён любіў усё гэта так, што не мог без гэтага.

Вялікая, чыстая і светлая любоў, якая поўніла душу мастака і вадзіла яго рукою, – вось што перш за ўсё і прамаўляе да нас з малюнкаў і карцін Драздовіча, вось чым уражваюць і ачароўваюць нас яго творы.

(Н. Гілевіч)

40. Спішыце сказы, падкрэсліце дзеепрыметнікі, вызначце іх граматычныя прыметы, агульныя для дзеясловаў і прыметнікаў.

1. Заклаўшы рукі за галаву, Аляксей ляжаў на спіне, і ў шырока расплюшчаных вачах яго адбівалася красавіцкае неба з рэкімі аблачынкамі, афарбаванымі ранішнім сонцам у ружовы колер. (Т. Хадкевіч) 2. Па беразе да рэчкі збягае няроўная чарада хат з пачарнелымі ад часу і дажджоў стрэхамі. (Т. Хадкевіч) 3. Непатрэсканыя шышкі, сарваныя ветрам, падаючы на дарогу, заціраюцца коламі ў пясок. (І. Навуменка) 4. Пясчаны шлях, насыпаны ўзбоч чыгункі, вядзе ў лес і ў мястэчка, прасёлкавая дарога – у мястэчка і ў поле. (І. Навуменка) 5. Дзяўчына маладая, прыгожая, празрыстая, прывабная, як гэтыя некранутыя кветкі вясны. (К. Кірэенка) 6. Далоні прыемна гарэлі ад вясла, пругкі вясновы вецер, напоены п'янкім водарам набрынялых бярозавых пупышак, адталай, размякчэлай, нібы воск, жывіцы, нёс спрадвечны пах зямлі. (Л. Левановіч) 7. У нейкі вызначаны і наканаваны, у кожнага свой, дзень і час да чалавека прыходзіць адчуванне сэнсу імгнення, улоўнага ці няўлоўнага, таго самага, што назаўсёды нечакана ўшчэнт разбівае застаялую ачмуранасць нашага існавання, вымушае нас адкрыцца, расплюшчыць вочы... (В. Казько) 8. Дзед Талаш – чалавек пераважна замкнуты, сваімі думкамі не з кожным падзеліцца. (Якуб Колас) 9. Першыя кроплі дажджу пачалі змываць пыл і кроў з пасечаных шаломаў, з працятых жалезам шчытоў і латаў. (В. Вольскі) 10. Промні сонца з лёгкасцю пранізвалі кволую дымку, і Дняпро іскрыўся, нібы ўпрыгожаны залатымі блёсткамі. (У. Краўчанка) 11. На горцы сярод сасонак, пасечаных асколкамі снарадаў і кулямі, стаяў разбураны мураваны касцёл. (А. Пальчэўскі) 12. Хлопец працаваў распрануты, у прапацэлай бруднай майцы, а гімнасцёрка яго ляжала пад дыскамі побач з кулямётам на брустверы. (В. Быкаў)

41. Утварыце ад наступных дзеясловаў уласцівыя беларускай мове дзеепрыметнікі, запішыце і зрабіце іх марфемны разбор.

Стварыць, зазелянець, заўважыць, біць, ліць, пачарнець, ахрыпнуць, знікнуць, падмесці, расплюшчыць, таптаць, спазнаць, зледзянець, заімжэць,

заклеіць, развеяць, вымыць, купіць, зжаць, пасеяць, асвятліць, абнадзеіць, церці, пасівецць, пачуць, набракнуць, абсеяць, віць, стаміць.

42. Спішыце сказы. Дапішыце прапушчаныя суфіксы і растлумачце іх правапіс. Вызначце сінтаксічную ролю поўных і кароткіх дзеепрыметнікаў у сказе.

1. Парасплец..ыя косы, як тыя галінкі, леглі пасмамі хваліста тут жа ля дзяўчынкі. (Янка Купала) 2. Фіранкі і гардзіны ў вокнах засел..ых кватэр былі рассуну..ы, форткі адчын..ы – няхай уліваецца ў пакоі больш святла і паветра... (Т. Хадкевіч) 3. У расчын..ыя дзверы плыла вільготная свежасць. (Т. Хадкевіч) 4. Ва ўтульнай, адноўл..ай хаце Купалы стараннямі супрацоўнікаў Літаратурнага музея і пры шырокай увазе ўсіх паломнікаў сабра..а нямала прадметаў хатняга ўжытку, а таксама рукапісаў, фотаздымкаў. Адшука..а і выстаўл..а ў экспазіцыі найкаштоўнейшая радаводная паэта. (Г. Каханоўскі) 5. На клумбах прывакзальнай плошчы, падбздэр..ыя ранішнім халадком, кветкі падымалі свае яркія галоўкі. (Р. Сабаленка) 6. Над Зарэччам таяў туман, скрозь парадзе..ыя хмары прабівалася сонца. 7. А назаўтра, абмы..ыя дажджом, непрывычна чарнелі палі. (А. Асіпенка) 8. Абодва берагі рэчкі былі густа зарос..ыя старымі дрэвамі. (Якуб Колас) 9. Маленькая палянка ў гушчары абгародж..а старым парканам, і над ёй, над суседнімі дубамі і бярозамі, узняўся вялізны і стройны дуб. (Т. Хадкевіч) 10. Побач адзінока мясцілася тынкава..ая будка-старожка, дзе ў сцюжу драмаў ля напал..ай печкі які-небудзь бурклівы дзед-вартаўнік. (В. Быкаў) 11. Бачачы, што мачаха не жне, Ганна паклала зжа..ую жменю белаватых, чэзлых сцяблоў на разгорну..ае на пожны перавясла і таксама разагнулася. (І. Мележ) 12. Далі былі ўбра..ы ў ружова-сонечныя хмызнякі, у змрочна-сінявыя лясы. (З. Бядуля)

43. Спішыце сказы. Падкрэсліце дзеепрыметнікі, якія перайшлі ў прыметнікі ці назоўнікі. Раскрыйце ўмовы і прыметы (лексічныя, граматычныя) ад'ектывацыі і субстантывацыі.

1. Спяшайся, вясна, і маўчанне зімы вятрамі, дажджамі грымучымі змый. (М. Танк) 2. Не раз уладары, шчаслівыя і закаханыя, спынялі час. (М. Танк) 3. Ды гэта быў адзін толькі момант. Момант пераходу новага рубяжа, адкуль пачыналася шмат чаго невядомага і няпэўнага. (Якуб Колас) 4. Там звіянец неўміручыя песні на поўныя грудзі. Там спрадвеку гучыць мая мова, булатны клінок. (У. Караткевіч) 5. Я толькі з любімай магу захапіцца ўспененым морам, паводкай зары. (П. Панчанка) 6. Васіль ведаў, што слова Антося будзе рашаючае, і таму з нецярпеннем чакаў, пакуль той пачне гаварыць. (У. Дамашэвіч) 7. Пякучы дробны пясок дыміў па палях. (З. Бядуля) 8. Вядомая беларуская паэтэса Цётка пісала і вершы і прозу. (Я. Брыль) 9. На стале з'явілася кіпучая смажаніна сала з каўбасою і яечкамі. (П. Пестрак) 10. Ад гутаркі з Якавым у Андрэя быў такі душэўны стан, што як быццам яго напайў хто гаючай вадой. (П. Пестрак) 11. У бліскучым лецейку іскрацца сонейка праменні. (Якуб Колас) 12. Балючым енкам прагучаў

самотны крык арла ў вышыні. (Э. Самуйлёнак) 13. Мы доўга плылі ў бурным моры, і ўраз – жаданая зямля! (М. Багдановіч) 14. Зямлю і ўпоперак і ўздоўж гаіў чаканы цёплы дождж. (П. Панчанка) 15. Можа, думкі Максіма – пра сваю каханую, што ходзіць недзе па росных сцежках над іншай ракою? (Я. Брыль)

44. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Раствлумачце, якімі сродкамі можна перадаць значэнне рускіх дзеепрыметнікаў.

Жилище Чурисенка составляли: полусгнивший, подопрелый с углов сруб, погнувшийся набок и вросший в землю так, что над самой завалиной виднелись одно разбитое красное волоковое оконце с полуоторванным ставнем, и другое, волчье, заткнутое хлопком. Рубленые сени, с грязным порогом и низкой дверью, другой маленький срубец, еще древнее и еще ниже сеней, ворота и плетеная клеть лепились около главной избы. Все это было когда-то покрыто под одну неровную крышу; теперь же только на застрехе густо нависла черная, гниющая солома; наверху же местами видны были решетник и стропила. Перед двором был колодезь с развалившимся срубиком, остатком столба и колеса и с грязной истоптанной скотиною лужей, в которой полоскались утки. Около колодца стояли две старые, треснувшие и надломленные ракиты с редкими бледно-зелеными ветвями. Под одной из этих ракит, свидетельствовавших о том, что кто-то и когда-то заботился об украшении этого места, сидела восьмилетняя белокурая девочка и заставляла ползать вокруг себя другую, двухлетнюю девчонку. Дворной щенок, вилявший около них, увидав барина, опрометью бросился под ворота и залился оттуда испуганным дребезжащим лаем.

45. Выпішыце з тэксту дзеепрыметнікі (дзеепрыметныя словазлучэнні). Зрабіце марфалагічны разбор дзеепрыметнікаў па наступнай схеме: 1) пачатковая форма (назоўны склон адзіночнага ліку мужчынскага роду); 2) стан (залежны, незалежны); 3) час (цяперашні, прошлы); 4) трыванне (закончанае, незакончанае); 5) род (для дзеепрыметнікаў адзіночнага ліку); 6) лік; 7) склон (для поўных дзеепрыметнікаў); 8) сінтаксічная роля ў сказе.

Гэтыя мясціны здавён славіліся грыбамі, і таму даўняя слава цягнула людзей у лес. Грыбоў, аднак, з кожным годам усё меншала: яны адступілі ў глыб лесу, на зарослыя беразняком і асінікам пагоркі, што залеглі між быстрацечнай Дзвіной і запаволенай у балоцістых берагах Бярэзінай. Да іх, гэтых пагоркаў, і кіравалі сцежкі.

Лазару патрэбна была сцежка, што вывела б яго да рачулкі, ад якой, калі не падводзіла памяць, было зусім недалёка да тых дубоў. Ён выбраў самую ўтаптаную сцежку і, не спяшаючыся, пайшоў па ёй.

Сцежка старанна абягала гнілыя мясціны, парослыя мохам, дзеразой, асакой і ніцай лазой, і чыстыя балацявіны, на якіх сустракаўся дзікі часнок.

Прыгадаўшы дзікі часнок, які цяпер стаў такой рэдкай травой, што яго занеслі ў Чырвоную кнігу, Богша раптам зрабіў адкрыццё, што сцежка, па

якой ён ішоў, недзе і невядома калі згубілася сярод папаратніку, ужо высахлым і патрэсканым ад марозу. Знясіленаму ад хады Богшу цяпер заставалася або вярнуцца назад, або пайсці нацянькі. Вяртацца назад не хацелася. Была надзея, што недзе, наперадзе, натрапіцца жаданая сцэжка, і ён пашыбаваў напраткі.

(Паводле А. Асіпенкі)

46. Спішыце сказы, падкрэсліце дзеепрыслоўі, вызначце іх граматычныя прыметы, агульныя для дзеяслова і прыслоўя.

1. Вялае бацвінне, не ачуняўшы за кароткую ноч, бяссільна ляжала на сухой зямлі; жоўклі і курчыліся на градах агурковыя калівы. (В. Быкаў) 2. Прыціхла ўсё ў наваколлі, і тады бліснула маланка, цяляючы ў вяршыню вежавага крана, скаланулася ад грому паветра, лінуў спорны дождж. (Т. Хадкевіч) 3. Былі такія раніцы і вечары, калі нават мроілася, што можна адчуць на дотык, як кожны дзень робіцца ўсё карацейшы, як пругка струменіць, адыходзячы, спяшаючыся, лета. (Я. Сіпакоў) 4. Спелае зелле расло скрозь паўз платы, яно было такое высокае, што дзеці маглі стаяць у ім, схваўшыся з галавой. (К. Чорны) 5. Раскруціўшы, разламаўшы і разабраўшы скрыначку рупара, хлопчык сядзеў ля жалязякаў і дроцікаў, перабіраў іх па адным, усё вачам не верачы: нікога нідзе не было, дзядзькі, цёткі як скрозь зямлю праваліліся. (В. Гігевіч) 6. Касалапы зручна ўмясціўшы ў дупле, мабыць, мяркуючы адпачыць тут да ранку. (В. Быкаў) 7. У сады прыходзіць той час, калі дрэвы, вызваліўшы галіны з-пад цяжару, шумяць усё роўна невясёла, нібы сумуючы па яблыках, якія ляжаць цяпер на зямлі ў вялізных грудках. (Я. Сіпакоў) 8. Дзеці за дарогу стаміліся, спалі як пшаніцу прадаўшы. (У. Караткевіч) 9. Хлопец ішоў павольна, цягнуць ногі і перавальваючыся з боку на бок. (К. Чорны) 10. Бусел абараняў свой прытулак, а вецер пагражаў, раз'юшана завываў, стараючыся падчапіць гняздо і скінуць разам з птушкай на зямлю. (А. Пальчэўскі) 11. Дабраўшыся да пяску, вычарпаўшы аж да дна іл, цётка Волька папрасіла падаць ёй у зруб наламаныя галінкі і доўга шаравала імі сцены. Потым, пачакаўшы, пакуль пад нагамі збярэцца вада, зноў, паліваючы, церла зруб. (Я. Сіпакоў) 12. Алешнік з рова, адхапіўшы добрую частку хутарскога поля, падступіў да самай сядзібы, на месцы істопкі па-царску разросся густы куст шыпшыны сярод зараснікаў дзядоўніку, крапівы і малінніку. (В. Быкаў)

47. Выпішыце са сказаў дзеепрыслоўі. Вызначце, як яны ўтварыліся (ад якіх дзеяслоўных асноў і з дапамогай якіх суфіксаў) і якога яны трывання. Укажыце сродак выражэння трывання. Вызначце сінтаксічную ролю дзеепрыслоўя ў сказе.

1. Хутка хмара, аддаўшы зямлі належнае, пасвятлела, разарвалася на шматкі, якія паступова раставалі ў небе. (Т. Хадкевіч) 2. Кожную вясну ў красавіку-маі дуб распускаў лісце, адначасна расцвітаючы, развешваючы каташкі; у кастрычніку ён прывабліваў дзікоў жалудамі. (А.Кажадуб) 3. Цяпер, едучы цераз поле, Бураў не падганяў кабылу, і тая ішла, як хацела, а

ён, навастрыўшы зрок, пільна ўглядаўся ў прырэчны хмызняк, туды, дзе калісьці была кладка. (В.Быкаў) 4. Натрапіўшы на ласіную пераправу, ляснік, стаіўшы дыханне, стаяў над ляшчынаю на строме і назіраў радасна, як у яго любімы лес перасяляецца гэтая прыгожая сям'я. (К.Кірэнка) 5. Вавёрка і вушкам не вяла, як быццам нічога не чула, сядзела сабе між лісця, зграбна трымаючы ў пярэдніх лапах хлеб і хутка абгрызаючы яго з усіх бакоў. (М.Лужанін) 6. Відаць, гэта пытанне даўно ўжо карцела яму, бо чакаў адказу неяк насцярожана стаіўшыся. (П.Пестрак) 7. На адным канцы дугі стаялі кучаравыя пышныя хвоі, звесіўшы над вадою махрыстыя галіны і аплёўшы пясчаны бераг цэлаю сеткаю смаляных каранёў. (Якуб Колас) 8. Бясконца хораша ранней вясной на полі, калі, зганяючы зімовы сон, прырода абуджаецца раптоўна, хутка і ўсё наваколле набывае радасныя фарбы і адценні. (Т. Хадкевіч) 9. На грудку, куды з гібкай, хісткай кладкі, тлушта пабліскаваючы між ружовага ад смолкі поплаву, бегла выплесканая нагамі сцежка, густою шчоткаю стаяў і, выпусціўшы карычнявата-блішчастыя асцюкі, ціха, да востра-танюткага звону ў вушах шапацеў ячмень. (В.Адамчык)

48. Утварыце ад наступных дзеясловаў дзеепрыслоўі незакончанага (частка I) і закончанага (частка II) трывання. Абгрунтуйце ўжыванне выбранага суфікса.

I. Бачыць, рабіць, лізаць, рваць, належаць, бяліць, бялець, халадзіць, халадзец, маладзец, маладзіць, займацца, вітацца, пільнавацца, лячыць, піць, віць.

II. Знішчыць, разгледзец, дагледзец, паведаміць, сустрэцца, накрыць, абяссілець, загусціць, узмацнець, палепшаць, прынесці, адвезці, завянуць, адважыцца, узняцца, прабрацца, павесялець.

49. Знайдзіце сказы з няправільна выкарыстанымі дзеепрыслоўямі і выпраўце памылкі.

1. Прыпамінаючы прыніжэнне і здзек, злосць з новай сілай агортвала дзеда. 2. Прыходзячы рана на заняткі, у класе было яшчэ цёмна. 3. Не даязджаючы да вёскі кіламетры тры, з лесу на дарогу выйшлі незнаёмцы. 4. Дождж ліў як з вядра, і, падыходзячы да школы, на мне не было сухой ніткі. 5. Крыкнуўшы ў глыбіню лесу, нам хацелася пачуць рэха-адказ. 6. Развітваючыся з роднымі, хлопец стрымліваў слёзы. 7. Жаўшы жыта, жанчыны часта адпачывалі. 8. Праходзіўшы вакзал, хлопцы спыняліся ля кожнай аб'вы. 9. Ubачыўшы родныя палі, хацелася ўсё мацней убіраць іх водар. 10. Адпачыўшы пасля цяжкай працы, нам стала лягчэй.

50. Выпішыце з тэксту дзеепрыслоўі (дзеепрыслоўныя словазлучэнні). Зрабіце марфалагічны разбор дзеепрыслоўяў па наступнай схеме: 1) дзеяслоўная аснова, ад якой утварылася дзеепрыслоўе; 2) зваротнасць – незваротнасць; 3) трыванне (закончанае,

незакончанае); 4) пераходнасць – непераходнасць; 5) сінтаксічная роля ў сказе.

Горад, навесяліўшыся, натанцаваўшыся, насмяяўшыся і, вядома ж, стаміўшыся ля навагодніх ёлак і ў святочных застоллях, не зважаючы на тое, што ўжо даўно разаднела, усё яшчэ спаў моцным, неабудным сном – як вымер усё роўна. Некаторыя, відаць, угаманіліся толькі пад раніцу – паспрабуй іх зараз дабудзіся! – але і тыя, што ляглі раней, спалі таксама бесклапотна: нават гаспадыні не спяшаліся ўставаць, бо сённа ж яшчэ свята ды і рупіцца пра сняданак асабліва не трэба – навагодні стол заўсёды бывае такі шчодры, што яго хапае і на другі дзень.

Алег пайшоў пехатою. Ён, не спяшаючыся, рыпеў па ціхіх і бязлюдных вуліцах, па яшчэ не расчышчаных тратуарах, пракладаючы след па гэтай нечাপанай белізне, чуючы, як пругка мнецца пад чаравікамі свежы, макраваты, не схоплены яшчэ марозам снег, удыхаць яго чысты і ўжо амаль забыты падчас зацяжной восені пах. І гэты пах нібы вяртаў яго ў дзяцінства, калі маці ўносіла ў хату з марозу залубянелыя просціны і сарочкі, якія да гэтага, пазвесіўшы да самых сумётаў нягнуткія полы і рукавы, шаргацелі на халаднаватым ветры.

(Я. Сіпакоў)